

TALABALAR KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANNIRISH JARAYONIDA IJTIMOIIY VA PEDAGOGIK OMILLARNING O‘ZARO ALOQADORLIGI

Raxmanova M. Q.
p.f.d., (DSc)

Tayanch so‘zlar: ijtimoiy faol ma’naviyat, madaniyat innovatsion texnologiya, interfaol yondashuv.

Ключевые слова: социально активная духовность, культура, инновационные технологии, интерактивный подход.

Key words: socially active spirituality, culture, innovative technologies, interactive approach.

Jamiyatning demokratlashuvi va insonparvarlashuvi sharoitida kasbiy etuklikka yaxlit tizim sifatida yondashuv muhim ahamiyat kasb etishi, tabiiy. Eng avvalo, e’tiborni «kasbiy etuklik» tushunchasining mohiyatiga qaratsak.

Unda «kasbiy etuklik» eng umumiy ma’noda, «xodimning alohida ish beruvchidan ma’lum ma’noda mustaqil bo‘lishiga olib keluvchi, uning shaxsiy va kasbiy rivojlanish jarayoni», deya ta’kidlab o‘tilgan. Ta’rifdan kelib chiqib, shuni dadil aytish mumkinki, professionallashuvning bunday tushunilishi, birinchi navbatda ta’lim jarayoni hamda o‘qituvchi va murabbiylar faoliyati bilan mos keladi. Kasbiy tayyorgarlik - ta’lim oluvchilarda biror ishni bajarish uchun zarur malakalarni jadal ravishda egallash maqsadidan kelib chiquvchi kasbiy ta’lim tizimidir.

Kasbiy ta’lim - kasblar olamiga yo‘nalganlik va moslashuvni ta’minlovchi, ijtimoiy va pedagogik tashkil etilgan shaxsning mehnatga doir ijtimoiylashuv jarayoni, aniq mutaxassislik va malakaviy darajani egallash, inson faoliyatining turli sohalarida uzluksiz ravishda malaka, mahoratning oshib borishi va qobiliyatlarning rivojlanishi. Kasbiy ta’lim shaxsning mahoratini qaror topishi, rivojlanishi va shaxsni o‘z-o‘zini namoyon qilishi uchun sharoit yaratib beradi

va jamiyatning insonparvar va demokratik maqsadlariga erishishiga yordam beradi .

Kasbiy etuklik - kasbiy faoliyatdagi vazifalarni bajarishdagi yuqori darajadagi tayyorgarlikni ifoda etsa, professional deganda, o'z kasbiga to'la moslashgan va mehnatning psixologik vositalariga ega bo'lgan inson tushuniladi .Talabaning kasbiy tayyorgarligi -integrativ shaxs xususiyati bo'lib, uning OTMni tamomlagandan keyingi faoliyati samaradorligining muhim shartidir .

Kasbiy etuklik o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi. Buning uchun bo'lajak mutaxassisda shaxsiy va kasbiy sifatlarni tarbiyalash talab etiladi. Biz bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash haqida fikr yuritayotgan ekanmiz, «kasb tarbiyasi» tushunchasiga ham to'xtalib o'tishimiz zarur.

V.A.Slastyonin, S.B.Elkanov, A.J.Ajibaevlar « kasb tarbiyasi» tushunchasini quyidagicha izohlashadi: «Natijasi bo'lajak mutaxassis tomonidan kasbiy qadriyatlarni va ideallarni egallash, uning ma'naviy ehtiyojlarini va qiziqishlarini, ijtimoiy-qadriyatli motivlarni kengaytirish, hissiy, axloqiy va estetik tuyg'ularni, empatik qobiliyatlarni boyitish, amaliy pedagogik ko'nikma, malaka, odatlarni, o'z-o'zini refleksiya qilish tajribasini egallash kabi shaxs xususiyatlarini shakllantirish maqsadiga qaratilgan tadrijiy dialektik harakatdir».

Kasbiy etuklik yaxlit tizim sifatida bir kancha tarkibiy qismlarni o'zida uyg'unlashtiradi. I.P.Podlasynning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifidan kelib chiqib, biz ta'limdagi kasbiy etuklik , ijtimoiylashuv, insonparvarlashuv va madaniy ijodkorlikning zamonaviy yo'nalishlariga muvofiq keluvchi quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- madaniyat;
- ijodkorligi;
- aql-idrok;
- kasbiy chukur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;
- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo'naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kasbiy etuklik (professionallashuv) ka yaxlit hodisa sifatida qarash, uni tashkil etuvchilarning roli va ahamiyatini pasaytirmaslik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, bo'lajak mutaxassisni tayyorlash masalasi ham umumiy shaxsning rivojlanishi muammosi singari qarama-qarshiliklar jarayoni va natijasidir. Chunki bo'lajak mutaxassis shaxsini shakllanishi ko'plab ichki, o'zaro ta'sir etuvchi mahsuldor sabablar(omillar)ni taqozo etadi. Pedagogik adabiyotlarda mutaxassisning kasbiy va ijtimoiy moslashuviga ta'sir etuvchi mahsuldor sabablar (omillar) umumlashtirilib pedagogik madaniyat nomi bilan qayd etiladi. Madaniyat tushunchasi uch ilmiy jihatdan, ya'ni aksiologik, faoliyat va shaxsga yo'naltirilganlik nuqtai nazaridan talqin etilishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Aksiologik yondashuvga ko'ra, pedagogik madaniyat - tarbiya haqidagi fan sifatida pedagogika tayanadigan pedagogik kadriyatlar majmuidir. Ushbu qadriyatlar moddiy va ma'naviy shakllarda mavjud bo'ladi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazariga ko'ra, pedagogik madaniyat - bu pedagogik faoliyatdagi tarbiyaviy munosabatlarni amalga oshiruvchi sub'ekt sifatida kasbiy etuk pedagog shaxsining muhim sifati. Faoliyatli yondashuvga ko'ra, pedagogik madaniyat - bu pedagogik qadriyatlarning tadbiiq etilishini ta'minlovchi, mutaxassis kasbiy faoliyatining o'ziga xos usullari majmuidir.

Pedagogik madaniyat - bu inson shaxsining integrativ sifati tariqasida aniqlanadigan dinamik tizimli ta'lim bo'lib, bu sifati o'zida ijtimoiy va shaxsiy-kasbiy vazifalar, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy umuminsoniy qadriyatlar darajasida taraqqiy etishni hisobga olgan holda, pedagogik qadriyatlarni ijodiy tarzda amalga oshira olish layoqatini jamlashi zarur

Pedagogik madaniyatning mufassal tavsifi L.D.Stolyarenko tomonidan quyidagicha ochib berilgan: «Pedagogik madaniyat - bu umuminsoniy madaniyatning bir bo'laki bo'lib, unda eng avvalo, avlodlar almashinuvi va shaxsning ijtimoiylashuvi kabi tarixiy jarayon uchun xizmat qilishda insoniyat uchun zarur bo'lgan ma'naviy va moddiy qadriyatlar aks etgan.

Pedagogik madaniyatning eng asosiy kadriyati - bola, uning rivojlanishi, ta'limi, tarbiyasi, ijtimoiy himoyasi, uning qadr-qimmatini va xuquqlarining muhofazasidir.

Pedagogik madaniyatni pedagogik faoliyatni ijodiy o'zlashtirish usuli sifatida qarash lozim. Bugungi kun o'qituvchisi pedagogik madaniyatidagi yaqqol na'muna sifatida hamkorlik pedagogikasini keltirish mumkin.

Pedagogik madaniyat - bu qadriyatlarning, pedagogik faoliyat usullarining va o'qituvchi kasbiy xulq-atvorining dinamik tizimi. Mazkur tizimning tarkibiy qismlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- a) pedagogik pozitsiya va shaxs sifatleri;
- b) kasbiy bilimlar va fikrlash madaniyati;
- v) kasbiy malakalar va faoliyatning ijodiyligi;

g)shaxsni o‘z-o‘zini boshqara bilishi va kasbiy xulq-atvori.

Ijtimoiylashuv insonning madaniyat, kommunikatsiya ta’siri ostida shakllanish jarayoni, bir-birlari bilan muloqotda bo‘lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa, jamiyatning muvafaqqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiy-falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlar jarayonida shaxs ijtimoiylashuviga xos bo‘lgan quyidagi holatlar aniqlangan:

1) shaxsning ijtimoiylashuvida ayrim davrlarning va bir davrdan ikkinchi davrga o‘tish jarayonida ro‘y beruvchi ijtimoiy omillar (mega omillar, makro omillar, mezo omillar, mikro omillar), voqeliklar hamda ularning ta’siri etakchi o‘rin tutadi (J.Piaje, A.V.Mudrik);

2) bolaning kamol topishi, shaxs bo‘lib shakllanishida ijtimoiy, xususan, ota-onalar va bola o‘rtasidagi munosabatlar, ularning o‘zaro hissiy birligi muhim ahamiyatga ega (3.Freyd);

3) shaxs muayyan sxemalar hamda kognitiv tuzilmalar yordamida boshqariladi; shu sababli uning ana shu sxema va kognitiv tuzilmalarga moslashuvi ijtimoiylashuv mohiyatini anglatadi (J.Piaje);

4) shaxs ijtimoiy ta’sirlar yordamida ilmiy bilimlar hamda kishilik madaniyati unsurlarini o‘zlashtiradi, ularning negizida esa u aqliy jihatdan kamol topadi va axloqiy sifatlarga ega bo‘ladi - mazkur holat shaxs ijtimoiylashuvining ustuvor jihati hisoblanadi (T.Persons, R.Beyla);

5) shaxsning ijtimoiylashuvi turli ijtimoiy tuzumlar, jamiyat rivojining muayyan davrlarida bir xil kechmaydi; har bir davri shaxsning ijtimoiylashuvida o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ladi (R.Benedikt, M.Mid);

6) ijtimoiylashuv bolalikkagina xos xususiyat bo‘lmay, shaxs hayotining barcha davrlarini qamrab oladi (Z.Freyd, T.Persons, R.S.Nemov).

Bizning tadqiqotimiz doirasida mazkur tushunchaning mohiyati A.V.Mudrik tomonidan berilgan ta’rifga ko‘proq mos keladi: «Ijtimoiylashuv - madaniyatni o‘zlashtirish va qabul qilish jarayonida insonning rivojlanishi hamda o‘z-o‘zini o‘zgartirib borishidir».

Demak, ijtimoiylashuv - insonning uning barcha yosh bosqichlaridagi tabiiy, maqsadli yo‘naltirilgan hayot sharoitlari bilan o‘zaro muvofiqlikda sodir bo‘ladigan, madaniyatni egallashi va qayta tatbiq etishi jarayonidagi rivojlanishi va o‘z-o‘zini o‘zgartirib borishidir. Mazkur jarayonda pedagogning eng asosiy vazifasi - insonning mustaqil fikrli, jamiyatdagi o‘z o‘rnini va shaxsiy orzu-intilishlari yo‘nalishini anglaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlashga qodir shaxs bo‘lib etishishiga erishishdan

iboratdir. Ushbu holatda, pedagogik faoliyat esa muhim bunyodkor ijtimoiy vazifani bajaradi: bu jarayonda nafakat yaxlitlikda shaxs shakllanadi, balki mamlakatning kelajagi aniqlanadi, uning madaniy va ishlab chiqarish salohiyati ta'minlanadi. Pedagogik faoliyatning kelajakni oldindan ko'ra olish bilan bog'liqlikdagi tavsifi uning maqsadlarining ko'p qirraliligini, faqat bugungi kun uchun shaxs va jamiyat ehtiyojlarini qondirishnigina emas, balki kelajak uchun yo'naltirilganligini, yosh mutaxassislarni ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatga moslashuvinigina emas, ularning faoliyat sohasini innovatsiyalanib borishini ham aniqlab beradi.

Ma'lumki, ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatdagi qadriyatlarni qabul qilishi va zaruriy darajada ijtimoiy, fuqaroviy va shaxsiy etuklikka erishishi asosida jamiyatga kirib borishidir. Shaxsning ijtimoiylashuvi esa, inson o'zini jamiyatda shaxs sifatida anglab borishi jarayonidir. Bu tarbiya, ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yuzaga kelib, inson qachonki, o'z maqsadlarini mustaqil aniqlay olsa va ularga erishish yo'llarini belgilay olganida, o'z qadr-qimmatini anglab etganida, jamiyatdagi o'z o'rniga ishonch hosil qilgan takdirda amalga oshadi. Boshqacha aytganda, shaxsning ijtimoiylashuvi -- ta'lim-tarbiya ta'sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me'yor va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi.

Ijtimoiylashuvning mufassal tavsifini va uning pedagogik faoliyatdagi o'rnini A.M.Stolyarenko quyidagicha keltirib o'tadi: «Ijtimoiylashuv jarayoni o'zining sifat xususiyatlariga, tarkibiga, qonuniyatlariga, omillariga, shart-sharoitlariga, boshqarilishiga va ijtimoiylashgan insonda namoyon bo'lishiga (uning xususiyatlari, sifatlari, o'ziga xosliklari) ko'ra murakkabdir». Ana shu sababli u o'zida turli fanlar tomonidan ko'rib chiqiladigan ijtimoiylashuvning xilma-xil - madaniy, axloqiy, xuquqiy, mehnat, psixologik ko'rinishlarini aks ettiradi. Bu insonning dunyoga kelgan vaqtidan boshlab ijtimoiy belgilangan va muhim pedagogik yangidan shakllanuvchi tajribalarni — tarbiyalanganlik, ta'lim olganlik, ma'lumotlilik va rivojlanganlik hamda ularning kelgusidagi butun umri mobaynida muttasil o'zgarib borishi (mukammallashuvi) jarayoni va yuzaga kelish natijasidir.

Bu holda shaxsga nisbatan sust ravishda yondashuv kuzatilmaydi, balki u ijtimoiy munosabatlarning va pedagogik tizimning sub'ekti sifatida, tajriba egallashda faollik va mustaqillikni namoyon qiluvchi hamda o'z-o'zini shakllantiruvchi, shu bilan birga o'z hayot yo'li uchun javobgarlikni his etuvchi sub'ekt sifatida qaraladi.

Ijtimoiylashuv jarayonining ko'p omilliligi va keng qamrovliligini hisobga olib, kasbiy etuklikni uning bir qismi sifatida qarash mumkin.

Bugungi kundagi ijtimoiy taraqqiyot ijtimoiylashuv va kasbiy etuklik jarayonlari tavsifining murakkablashuvi bilan ifodalanadi. Buning oqibatida kasbiy ta'lim hamma vaqt ham talabaning kasbiy o'z-o'zini rivojlantirish masalasini muvafaqqiyatli hal eta olmaydi. Shuning uchun bugungi kunda kasbiy ta'lim oldiga quyidagi vazifalar ko'ndalang qo'yilmokda: talabaning kelgusidagi shaxsiy hayoti va kasbiy faoliyatining o'zaro muvofiqligini ta'minlash, boshqa qo'shimcha mutaxassislik bilan qurollantirish va faoliyat sohasini o'zgartira olishiga imkon berish, shaxsiy hayotida va kasbiy faoliyatida duch keladigan ijtimoiy, shaxsiy muammolarni hal etishga qodirligi va hozirjavobligini shakllantirish.

Eng asosiysi, kasbiy ta'lim shaxsning muvafaqqiyatli ijtimoiylashuvining zarur sharti bo'lib xizmat qilishi lozim. Mazkur jarayonda ta'lim shaxsni faol mustaqil faoliyatga jalb etib, uning talaba maqomini egallashi uchun mustahkam poydevor vazifasini bajarishi lozim.

Kasbiy ijtimoiylashuvga tayyorlashning quyidagi vazifalari:

- 1) talabalarni shaxsiy hayot va kasbiy faoliyatda o'z-o'zini rivojlantirishga tayyorlash;
- 2) talabalarining hayot mazmunini ifoda etuvchi maqsadlarini rivojlantirish, ularning o'z ehtiyoj va imkoniyatlarini to'la anglab etishlariga ko'maklashish;
- 3) shaxslararo va kasbiy faoliyatga doir munosabatlar tizimida ularni o'z o'rnini aniq belgilay olish va o'z-o'zini namoyon qila olishga o'rgatish;
- 4) talabalarining hayotiy faoliyatini tashkil etishda faoliyatli-munosabatli yondashuvni joriy etish, ularning ijtimoiy faolligini oshirish;
- 5) shaxsning odamga (o'z-o'zini xolis baholash, o'z-o'zini hurmat qilish, qadr-qimmat, or-nomus, vijdon) va olamga nisbatan (insonparvar, demokratik, dialektik, ekologik tafakkur) yuksak axloqiy munosabatini shakllantirish;
- 6) talabalarining tashkilotchilik va boshkaruvga doir fazilatlarini rivojlantirish;
- 7) talabalarni murakkab pedagogik va hayotiy vaziyatlarda muhim ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlar qabul qilishga tayyorlash.

Adabiyotlar:

1. Semina Ye.A. (2010). Kompetentnostnaya model vьpusknika pedagogicheskogo vuza - budushchego uchitelya matematiki. Almanax sovremennoy nauki i obrazovaniya. - № 5 (36). - S. 133-135.
2. Столяренко А.М. Общая педагогика. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 25 с.
3. Занина Л.В., Меньшикова Н.П. Основы педагогического мастерства. - Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. - 43 с.

